

Сніжана ЖИГУН, Snizhana ZHYGUN

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна;
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Україна
Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine;
Shevchenko Institute of Literature, NAS, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1193-2949
e-mail: s.zhyhun@kubg.edu.ua

Маскулінність у романі Юрія Смолича *Наші тайни*: війна, спорт, секс

**Masculinity in Yuri Smolych's novel *Our Secrets*: war,
sports, sex**

The subject of the analysis is the types and factors of masculinity depicted in the novel *Our Secrets* by Yuri Smolych (1935). Masculinity in the research papers is interpreted from the standpoint of social constructivism. War, sport, and sexual experience are identified as factors determining the gender socialization of young men in the novel. Based on the analysis of Russian imperial masculinity, Ukrainian colonial masculinity, and the crisis of masculinity, the drama of the conflict between social expectations of men in times of war and the real traumatic experience they undergo, as well as the crisis of imperial masculinity under the influence of war and the formation of different national types of masculinity, are analyzed. It has been found that sports and sex are presented in the novel as factors of resistance to the crisis of masculinity in general. The subsequent fate of the novel is due to the fact that the depicted gender socialization did not correspond to the propagandized Soviet norm, according to which the novel was changed.

Keywords: masculinity, gender studies, crisis of masculinity, war novel

Предметом аналізу є типи та чинники маскулінності, зображені у романі Ю. Смолича *Наші тайни* (1935). Маскулінність у статті тлумачиться з позицій суспільного конструктивізму. Чинниками, що визначають гендерну соціалізацію юнаків у романі, визначено війну, спорт і сексуальний досвід. Спираючись на аналіз російської імперської маскулінності, української колоніальної маскулінності і кризи маскулінності, проаналізовано драматизм конфлікту між суспільними очікуваннями від чоловіків у часи війни і реальним травматичним досвідом, якого вони зазнають, а також кризу імперської маскулінності під впливом війни і становлення різних національних типів маскулінності. Виявлено, що факторами протистояння кризі маскулінності загалом,

у романі представлено спорт та секс. Подальшу долю роману пов'язано із тим, що зображена гендерна соціалізація не відповідала пропагованій радянській нормі, відповідно до якої роман було змінено.

Ключові слова: маскулінність, гендерні студії, криза маскулінності, воєнний роман

Роман Юрія Смолича *Наші тайни* (1935) – історія підлітків, яким випало дорослішати у часи I Світової війни. У центрі зображення – 11 гравців футбольної команди, що навчаються у старших класах гімназії з периферійної Жмеринки, яка з серпня 1914 року стала прифронтовим містом. Дорослішання героїв представлено і як гендерна соціалізація. Війна стає тим фактором, що проблематизує імперську маскулінність і загрожує маскулінності в цілому. Цей роман міг бути непроминальним для українського дискурсу кризи маскулінності після I Світової війни, але в нього інша історія. Роман увійшов у конфлікт з радянським розумінням маскулінності, був переписаний відповідно до ідеологічних настанов і отримав ідеологічно витримане продовження – роман *Вісімнадцятилітні* (1938). Разом із романом *Дитинство* (1937), що має інших героїв, ці тексти стали трилогією і класикою радянської літератури для юнацтва.

Маскулінність у цій статті тлумачитиметься з позицій суспільного конструктивізму, тобто окреслюватиме суспільні очікування і вимоги до чоловіків. Цей підхід розглядає маскулінність як залежну від суспільної ідеології, економіки, традиції та поточної ситуації. Дослідження маскулінного дискурсу в українській літературі з цих позицій ведуть Агнешка Матусяк, Софія Філоненко, Ольга Башкирова, які звертають увагу на колоніальний вплив і спротив йому як фактор формування української маскулінності. Р. Коннел вважає, що гендерну модель формують структури влади, виробництва та практик бажання¹. У романі Смолича через вік і соціальний стан героїв виробництво поступається спорту, відтак у сприйнятті підлітка маскулінність формується під впливом війни (утвердження влади), спорту та сексу.

Дослідження російської імперської маскулінності, зокрема колективне видання *Російська маскулінність в історії та культурі* за редакцією Барбари Еванс Клементс, Ребеки Фрідман та Дена Хілі (2002), виявили значне і наказове державне втручання у чоловічий досвід². Генезу цієї особливості висвітлює дослідження Ребеки Фрідман *Маскулінність, самодержавство і російські університети, 1804–1863*, яке розкриває роль Миколи I у створенні „адміністративного ідеалу маскулінності” – респектабельного цивільного чи військового чоловіка, що поширює самодержавні цінності в усі кінці імперії. Цар Микола I і його чиновники намагалися досягти європейських зразків маскулінності авторитарними методами.

¹ R. Connell, *Masculinities*, Berkley 1995.

² *Russian Masculinities in History and Culture*, Ed.: B. E. Clements, R. Friedman, D. Healey, NewYork 2002.

Досягнення цієї мети означало, що, з одного боку, від молодих росіян очікувалося, що вони стануть правильними, вихованими, моральними і самоконтрольованими людьми, як їхні європейські колеги. З іншого боку, на відміну від ровесників з ліберальніших європейських суспільств, молоді росіяни більшою мірою піддавалися дисциплінарному контролю³.

Тобто у часи, коли в Європі формувалися інститути громадянського суспільства, російський цар формував механізм примусового впровадження ідеології належної маскулінності. Втім, як зазначає авторка, вимоги і практика часто розходилися. Ця особливість була помічена й іншими дослідниками як така, що важлива для розмови про російську маскулінність. Зокрема, Ерік Нейман зазначив, що „розрив між нормою та реальністю стає таким значним, що реальною нормою стає лицемірство”⁴.

Зразком імперської⁵ маскулінності були військові (не випадково російські царі починаючи з Миколи I часто зображалися у військових мундирах). Роль кадетських корпусів у формуванні імперської маскулінності Ребека Фрідман розкриває у статті *Маскулінність, тіло і зрілість у російських кадетських корпусах XIX ст..* У цих закладах дисципліна зміцнювалася фізичними покараннями, що спонукало вихованців сприймати застосування сили як належний засіб впливу⁶. У такий спосіб фізична міць утверджувалася як чеснота захисника імперії, що позиціонувався як маскулінний ідеал. Поруч із жорстокістю і насиллям кадетів вчили світським манерам: етикету, танцям, мовам. Сформована Миколою I імперська маскулінність визначала гендерну норму до кінця самодержавства, оскільки транслировалася навчальними закладами по всій імперії.

Агресивний вплив російської імперської маскулінності пригнітив українську маскулінність, що мало наслідком маргіналізацію культури в цілому, прирікання її на підпорядкування і мовчання⁷. Тож хлопчики з українських родин почувалися у російських навчальних закладах соціально нижчими за своїх російських однолітків і часто вдавалися до мімікрії (у літературі це відображено, наприклад, у творах Бориса Антоненка-Давидовича та Сергія Домазара).

³ R. Friedman, *Masculinity, Autocracy and the Russian University, 1804–1863*, London 2005, p. 137.

⁴ E. Naiman, [ed.: B. E. Clements, R. Friedman, D. Healey, *Russian Masculinities in History and Culture*, New York 2002, Pp. ix, 242] [w:] „The American Historical Review”, v 108, is. 3, 2003, p. 942.

⁵ Імперіалізм у цій статті розуміється як політика і практика запровадження нерівності людей і територій, засноване на ідеях переваги і практики домінування та контролю однієї держави (чи еліт) над іншою (іншими).

⁶ R. Friedman, *Masculinity, the Body, and Coming of Age in the Nineteenth-Century Russian Cadet Corps* [in:] „The Journal of the History of Childhood and Youth”, v. 5, nr 2, 2012, p. 227.

⁷ A. Matusiak, *Dyskurs maskulinistyczny w literaturze Ukrainskiej XX i początku XXI wieku. Wybrane aspekty projektu badawczego* [w:] „Porównania”, v. 12, nr 12, 2013, p. 216–217.

Водночас на покоління українців початку ХХ ст. справило вплив також європейське відродження культу мужності, зокрема, через пригодницьку літературу, герої якої силою та відвагою підкорювали і освоювали нові землі, а честь, гідність і відданість ідеалам створювали уявлення про моральну вищість європейців.

У цей час європейське суспільство очікує від чоловіків середнього класу таких чеснот, як сила волі, честь, хоробрість, наполегливість, емоційна стриманість, гідність, сила.

Багато уваги присвячується також чоловічому ідеалові будови тіла та поведінки, що санкціонується різноманітними чоловічими і хлоп'ячими товариствами, об'єднаннями, спілками тощо на чолі зі скаутингом. Такі організації керувалися відповідним кодексом поведінки, який вимагав твердості духа й тілесної сили, а також плекання принципових чеснот, так званої нормативної мужності⁸.

Отже гендерна соціалізація української молоді перед І Світовою війною відбувалася в ситуації зустрічі жорсткого насадження імперської маскулінної норми та європейського авантюризму. Попри культурні відмінності, обидва ці типи маскулінності пропагували сильного, рішучого і активного чоловіка. І саме такий тип відповідав потребам суспільства від початку І Світової війни, яка початково бачилася як така, „де чоловік бореться за праведну справу, даючи вихід приховуваній агресії (проти жінок і себе самого), стає своєрідним дзеркалом, у якому чоловік може показати обличчя ‘справжнього самця’”⁹. Однак, як зазначає Джон Роберт Адамс, „війна забезпечує суспільство визначенням чоловічості, водночас чоловічий досвід війни є протилежним щодо суспільного визначення”¹⁰.

І Світова війна, руйнуючи тіло і розум, призводить до потужної кризи маскулінності, яка на думку дослідників (Сандри Гілберт і С'юзен Губар¹¹, Труді Тейт¹², Ворена Фрідмана¹³, Алана Джонсона¹⁴) має непроминальний вплив на літературу європейського модернізму.

⁸ А. Матусяк, *Маскулінний дискурс в українській літературі ХХ–ХХІ століть* [в:] *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література ХІХ–ХХІ століть*, Київ 2014, с. 10.

⁹ *Ibidem*, с. 11.

¹⁰ J. R. Adams, *Male Armor: The Soldier-Hero in Contemporary American Culture*, Virginia 2008, p. 1.

¹¹ S. Gilbert, S. Gubar, *No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century*, Vol 1.: *The War of the Words*, Yale University Press 1988, p. 35–6.

¹² T. Tate, *Modernism, History, and the First World War*, Manchester University Press 1998, p. 96.

¹³ A. W. Friedman, *Fictional Death and the Modernist Enterprise*, Cambridge University Press 1995, p. 167–8.

¹⁴ A. Johnson, *Masculine Identity in Modernist Literature: Castration, Narration, and a Sense of the Beginning, 1919–1945*, Springer International Publishing AG 2017.

У шанцях Західного фронту солдати отримали численні психічні та психологічні травми, що стали безпосереднім викликом уявленням про маскулінність, зокрема йдеться і про фізичну кастрацію, спричинену пораненням чи інфекцією, імпотенцію, спричинену поширеному використанню хімічної зброї, та травматичний невроз, який у той час вважали формою жіночої істерії¹⁵.

Сандра Гілберт звертає увагу, що літературні герої модернізму внаслідок війни часто страждають саме на сексуальні дисфункції, тож, подорожуючи крізь нічийну (No Man's) землю, вони стають не лише Ніким (No Men), але й Не-чоловіками (not men)¹⁶. Це спричиняло гнітюче враження випадання чоловіків із патріархального світу, який вони представляли. Травмована маскулінність мала значний вплив на світоглядні емоції героїв і авторів європейського модернізму і потребує уважного розгляду в українській літературі 1920-30-х років, оскільки посилювалася програвом національно-визвольних змагань і конфліктувала з радянською маскулінністю.

Наразі в українському літературознавстві досліджено протилежну тенденцію – змалювання у літературі 1920-30-х „нової мужності”, втіленої в образи воїна, борця, що „рішучими діями, активною поведінкою, вибором, став неодмінною частиною художньої свідомості не лише тих, хто безпосередньо воював, а й молодших митців”¹⁷. Але у літературі тих часів також не бракує образів чоловіків з травмованою маскулінністю (напр. лікпом Льва Ротер з *Невеличкої драми* В. Підмогильного, редактор Карк з однойменного оповідання М. Хвильового, Рубич з *Оповідання про втечу* А. Любченка, ліричний герой збірки „Дні” Є. Плужника та інші). Роман Смолича *Наші тайни* розкриває драматизм конфлікту між суспільними очікуваннями від чоловіків у часи війни і реальним травматичним досвідом, якого вони зазнають. Криза маскулінності у романі стає фактором дорослішання.

Роман представляє чотири роки з життя гімназистів старших класів, яким у 1914 було від 14 до 17 років, об'єднаних футбольною командою. Герої роману різні за національністю та соціальним походженням, що дозволяє автору створити багатовимірну картину реакції молоді на війну і охопити найрізноманітніші проблеми: пробудження національної свідомості, дискримінацію за національною ознакою, експлуатацію юнацького максималізму тощо. Найяскравішими образами роману стали Хрисанф Сербин – син бібліотекарки, ідеаліст і інтелектуал, що лишається осторонь політичних змагань, сирота Шая Піркес, захоплений

¹⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁶ S. Gilbert, *Soldier's Heart: Literary Men, Literary Women, and the Great War* [w:] „Signs”, Vol. 8, No. 3, 1983, p. 422–450.

¹⁷ Р. Мовчан, *Маскулінний дискурс в українській літературі в добу зрілого модернізму 1920-х років* [в:] *Перехресні стежки...*, *Op. cit.*, с. 130.

більшовицькими ідеями, Левко Репетюк – син заможних селян, що підтримує Українську Народну Республіку, Іван Зілов – син росіянина-робітника, який шукає соціальну справедливість, Васька Жаворонок, що утік на фронт і отримав поранення, несумісне з життям, і Броніслав Кульчицький, нездатний спрямувати свою енергію в конструктивне русло. Історії про їхнє навчання, допомогу фронту, стосунки з жінками і футбольні змагання формують сюжет роману.

Аналіз репрезентації маскулінності у романі Ю. Смолича розпочнемо з того, як державний контроль за гендерною соціалізацією гімназистів формує проблематику і подієвий ряд роману. Дія твору розпочинається у часи, коли міністерство освіти очолював Лев Кассо, реакціоніст і консерватор, що суттєво обмежував права здобувачів освіти на всіх рівнях. Зокрема, гімназістам заборонялося перебувати на вулиці після 20 години, порушувати встановлену форму одягу, перебувати в одному приміщенні з дівчатами без нагляду дорослих тощо. Контроль у гімназії був тотальним, а покарання часто не співмірні з порушеннями. Смолич майстерно створює колізії між деспотизмом царської гімназійної освіти та бунтівною юнацькою натурою, що знаходить вияв у найрізноманітніших формах протесту: від невивічених витівок до самогубства. Жорстокість і неблаганність вчителів мали виховувати учнів такими ж, адже вчителі були тими зразками чоловічої поведінки, яку гімназисти спостерігали щодня.

Війна стає сферою реалізації умовного чоловіка імперії – у зверненнях до гімназистів викладачі апелюють до вірогідданства, хоробрості і звитяги російської зброї. З перших днів війни гімназистів залучають до служби „вірі, царю і отечеству”: вони допомагають медикам піклуватися про поранених, отримуючи за це полегшення в навчанні. Але розділ „Війна, нарешті, починається” оповідає не про це. „Війну” гімназисти оголошують власниці улюбленої кондитерської, „місця відпочинку пригноблених гімназистівських душ”¹⁸. Адже власниці і її дочки, що створили в своїй кондитерській атмосферу поваги і довіри, були етнічними німкенями, хоч і підданими імперії. Оголошена війна перетворила їх на „швабських шльондр” і санкціонувала приниження їх. Цей „патріотичний порив” отримав продовження: гімназисти починають ігнорувати вчительку німецької мови, аж до її звільнення як етнічної німкені. Синтія Енлой¹⁹, характеризуючи війну як високо гендеризовану сферу, вказує, що жінки у ній отримують дві ролі: як цінності, яку треба захищати, чи як здобичі, яку треба завоювати і яку можна ганьбити. Імперська політика, заснована на пригніченні націй, створює ситуацію, коли ганьбити можна жінок, що є громадянками імперії. Занепад ідеалу імперської маскулінності сприятиме перегляду поведінки і перепросинам зневажених німкенів перед тим, як їх вишлють до Сибіру.

¹⁸ Ю. Смолич, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 4, 1935, с. 36.

¹⁹ C. Enloe, *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Berkeley 1990, p. 45.

Імперська маскулінність виявляється також у її стосунку до національних версій її, які постають пригніченими або мімікрійними. Зразком першої є Шая Піркес, єврей, що дитиною зазнав важкої травми: під час погрому чорносо-тенці у нього на очах вбили батька і згвалтували матір, а поліцей, який мав „охороняти порядок” не втрутився. Ця неможливість єврейських чоловіків захиститися від представників імперії визначила Шаїн світогляд: наприкінці роману він переймається більшовицькими ідеями, і мріє про країну, у якій не буде релігій, націй і рас. Упродовж роману він постійно повторює „ненавиджу”, найчастіше це стосується різноманітних проявів влади. Це єдина форма про-тесту, яка йому доступна.

Прагнення Шаї захистити жінок своєї нації втілюється у романі в лінію сто-сунків хлопців з повією Мірель. Ризикуючи звільненням з гімназії, Шая оселяє в себе переміщену із зони бойових дій жінку, вигадує їй суспільно прийнятну історію, хоче підготувати її до навчання і набуття іншої професії, але ці нама-гання зазнають поразки: Мірель не бажає змінюватися.

Левко Репетюк втілює інший тип стосунків національної та імперської маскулінності, які можна назвати мімікрією. Син заможних українських селян, Левко отримує освіту, уподібнюючись до середньостатистичного гімназиста, хоча ні – кращого: „В нього навіть холоші штанів звисали не так, як у всіх нас – такими рівними, мужніми, певними себе складками. Він носив пенсне на золотому ланцюжку і під тужурку одягав білий комірець з готовим галстуком”²⁰. Втім, він орієнтується не на чоловіка імперії, а на його європейський взірець. Тому мовлення Левка марковане іноземними звертаннями: до своїх товаришів він звертається „мілорд, сер, кабалеро”, а дівчат називає „сіньюритами”.

Ставлення Репетюка до нав’язаних імперією цінностей виявляє його рефе-рат про „жінчину в білому”. Викладач словесності запропонував гімназистам писати реферати „на теми високі і прекрасні, що сприяли б вихованню в гім-назистах „любви к отечеству и народной гордости”²¹. Репетюк як найздібні-ший учень зі словесності першим читає реферат „Русская женщина и война” на урочистому зібранні, де присутнє усе гімназійне начальство. Зміст реферату покликався на російську літературу, як дотепно зауважує наратор: „Тургенєв, Достоевський, Гончаров, Пушкін, Карамзін. Три чверті Репетюкового реферату написали саме вони”²². А втім своє ставлення до імперського розуміння жіно-чої ролі під час війни він виявляє зухвалою грою на початку свого виступу:

– Знаете ли вы русскую женщину?..

Він спинився, немов чекаючи на нашу відповідь. Фу ти, чорт, це було кумедно! Ми відчули себе незручно. Що за дурацьке запитання,

²⁰ Idem, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 4, 1935, с. 20.

²¹ Idem, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 6, 1935, с. 43.

²² *Ibidem*, с. 45.

справді? Звичайно ж, жінщини – чи руської, чи французької – ми не знаємо. Гімназістам же заборонено зустрічатися з жінчинами...

– Любите ли вы ее?..

Що? Любимо? Кого? Жінчину?! Нас кинуло в жар. Хіба ж можна таке питатися? Фу, чорт, але ж як він насмілився? Завтра його, мабуть, виженуть...

– Я позволяю себе утверждать, что вы ее знаете, что вы ее горячо любите... Ведь это ваша мать. Ведь это ваша сестра...²³.

Відтак його реферат викликає не так патріотичне піднесення, як жагу, його товариші фантазують про любовні пригоди з фронтовими медсестрами.

Поступове ослаблення імперії щоразу втілюється у розширення національних інтересів Репетюка й інших гімназистів-українців. Спершу вони, ризикуючи звільненням з гімназії, відвідують український театр, потім приносять український прапор на мітинг, а згодом долучаються до лав армії Української народної республіки.

З розгортанням роману війна зі сфери самореалізації імперської маскулінності перетворюється на причину її кризи. На початку твору звістку про війну гімназисти сприймають захоплено: „Війна – це щедре джерело слави для вітчизни. Крім того, це ж прекрасна і захоплююча пригода”²⁴. Війна вабила їх образом воїна:

Ось він, – наш мужній, відважний і непереможний руський воїн. Воїн, а не солдат. Солдата ми знали. Величезні грубі чоботи, засмальцьована гімнастюрка, прим’ятий кашкет. Пласке, забите, принижене обличчя. Ні, не такий наш воїн! Не такі й чоботи, і гімнастюрка, і кашкет. Він стоїть там, на фронті, і своїми грудьми зустрічає кровожерливого, нахабного ворога. Він високий, стрункий, з ширококорозгорнутими могутніми плечима²⁵.

Цей фрагмент фіксує той контраст, що буде сталим упродовж роману: реального приниження і знецінення, якого солдати зазнавали в російській армії, та пафосу пропаганди. Реальність війни хлопці бачать ще того вечора:

Ранених солдатів понакидано просто до невичищених, забруднених і закаляних вагонів, просто на долівку, загиджену кінським послідом, і лише де-не-де притрушену гнилою соломою чи прілим

²³ *Ibidem*, с. 44.

²⁴ *Idem*, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 4, 1935, с. 11.

²⁵ *Ibidem*, с. 45

сіном... З часу поранення вони взагалі не їли нічого, а хто лежав далі від дверей вагона, в глибині, той за ці два дні не пив і води. Приблизно третина людей у кожному вагоні були вже мертві. Трупі лежали не прибрані²⁶.

Не лише ставлення держави до „воїна”, якого вона подавала юнакам як зразок для наслідування, але й знайомство з реальними військовими змінює ставлення хлопців до імперської чоловічості. Смолич створює кілька брутальних сцен, розвінчуючи ідеалізований образ. Військові, що приїждять у містечко з фронту, влаштовують пиятики до втрати людської подобі, вживають наркотики і стають небезпечними для оточуючих, проводять час за картами та в розпусті і похваляються згвалтуваннями. Історії, коли хтось з хлопців спокушується приєднатися до пиятики чи картярства, завершуються зле.

Кульмінацією лінії розвінчання пропагованої маскулінності стає сцена зустрічі хлопців з пораненим товаришем (цей розділ з гіркою іронією названо „Тріумф правого гавбека”). Під впливом пафосних розмов Васька Жайворонок утік на фронт, став георгіївським кавалером і отримав поранення. „Бідний Васька! Щасливий Васька! Ти страждаєш? Ми співчуваємо і заздримо тобі! Ми пишаємося тобою, наш герой!”, допоки „ковдра сповзла і оголилося ліве Васькине плече. Там руки не було”²⁷,

Над верхньою губою, з кожного боку над куточками губ, росло в Жайворонка по п’ять чи десять волосинок. Стільки ж росло їх на підборідді і на кутах щелепів коло вух. Волосинки були м’які, рівні й безколірні. Васька Жайворонок ще ні разу в житті не голився – навіть жартома. Але лівої руки в Васьки Жайворонка вже не було²⁸.

Страх перед каліцтвом і смертю (а Жайворонок помре того ж дня) змішується з молодечею вірою у власне майбутнє. Оскільки до останньої частини героям не загрожують бойові дії, вони гостро відчують своє прагнення жити і реалізуватися як чоловіки, але не на фронті, а вдома.

Антивоєнні ціннісні орієнтації наратора (а нарація ведеться від першої особи множини, ніби від усієї футбольної команди і ширше – від покоління) налаштовують читача сприймати громадянську війну як хаос. У фінальній сцені голкіпер і більшовик Шая Піркес веде бій проти капітана команди і юнкера армії УНР Левка Репетюка. Їхня участь у бойових діях може розглядатися не лише як захист своїх політичних поглядів, але і як відстоювання своєї маскулінності, права бути визнаним як чоловік. Але в той самий час розгублений і дезорієнтований у політиці

²⁶ *Ibidem*, с. 47.

²⁷ *Idem*, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 7, 1935, с. 92.

²⁸ *Ibidem*, с. 93.

Хрисанф Сербин, що за кілька годин до того став дезертиром, кидається рятувати від розправи збільшовиченого Миколу Макара. Таким чином автор утворює ідею, що маскулітність, хоробрість і героїзм можливі без мілітаризму.

Другим чинником маскулітності у романі є спорт. Наратор описує його як фактор, що змінив ідеал чоловічості для гімназистів:

Ми були справжні, ідейні спортсмени. Ми були з нового покоління середньошкільників, що йшло на зміну попереднім довговолосим і неохайним гаріновським романтикам, 'гімназистам до гробової доски' та арцибашівським 'санінцам' – білопідкладочним пшутам. Нашим прапором ми підіймали спорт! Ми були за повнокровне спортивне виховання. Ми були за спорт, як спосіб утворення нової людини, нового героя нашого часу. Мужнього, демократичного і – неодмінно з чисто виголеною фізіономією²⁹.

Футбол в Україні, тоді частині Російської імперії, з'явився 1878 року в Одесі за посередництва британців. Зокрема, гімназистів Одеси до гри заохотив учитель-англієць 1907 року³⁰. В умовах жорсткого контролю вільного часу гімназистів та обмеження кола їхніх розваг, футбол був доступним і цікавим захопленням. У свою чергу керівництво освітніх закладів почало розглядати його як елемент військової підготовки³¹. З одеських гімназій футбол поширився в інших навчальних закладах імперії. У романі суперниками героїв найчастіше стають одесити.

Смолич описує зустрічі команд, тогочасну футбольну тактику – „піраміду” характеризує гравців за їхньою позицією в грі. Футбол об'єднує 11 гімназистів у товариство, братерство, у якому всі рівні. Однак упродовж роману спортивний порядок поступається хаосу війни.

Тарас Вінцовський розглядає футбол як один з чинників етнічної та соціальної мобілізації, демонструючи використання його для залучення молоді до політичної діяльності та створених національних бойових ланок³². У спогадах *Я обираю літературу* Смолич також твердив, що футбол збуджує „почуття патріотизму в людині”³³.

Проте у романі він розвиває тему спорту інакше. *Наші тайни* протиставляють спортивні змагання військовим від перших сторінок роману і до фіналу. Це протистояння спорт програє: заради абстрактного „надзвичайного, прекрасного

²⁹ Idem, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 4, 1935, с. 12.

³⁰ Т. Вінцовський, *Зародження футболу в навчальних закладах Одеси* [в:] „Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах”, вип. 25, 2018, с. 66.

³¹ Ibidem, с. 72.

³² Т. Вінцовський, *Футбол в Одесі на початку революції 1917 р.: приклад „Маккабі”* [в:] „Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету”, вип. 57, 2022, с. 25–33

³³ Ю. Смолич, *Я вибираю літературу* [в:] *Твори*: в 6 т, т. 6, Київ 1973, с. 585.

і велетенського”, як ввижається Шаї³⁴, майбутнього, руйнується реальна дружба, а з нею злагожденість команди/товариства, а відтак і результативність (не лише у футболі, хоч сцена гри з полоненими чехами символічна – колись злагоджена команда, що втратила своїх гравців через політичні розбіжності, не може перемогти поранених любителів).

Третім чинником гендерної соціалізації героїв є набуття знань про сексуальну сферу. Дослідники вказують, що еротизм присутній в уявленнях про владу загалом і військову зокрема³⁵. І в романі мотив сексу постійно перетинається із мотивом війни. Вже на початку звістка про оголошення її спонукає чотирнадцятилітнього Жайворонка напасти на випадкову дівчину, щоб торкнутися її тіла: „В інших обставинах Васька Жайворонок ніколи б і нізачо не наважився на такий вчинок. Він вмер би з сорому, ганьби і огиди до себе. Але ж – оголошено війну і треба бути мужнім. Треба бути героєм. Треба бути мужчиною”³⁶. Перед цим наратор згадував, що уявлення про війну герої склали з книжок, тож ця переконаність у зв’язку брутальної поведінки з жінками і маскулінністю також була частиною її імперського дискурсу.

Дослідники вказують на поляризацію жіночих образів у воєнному дискурсі, де жінки постають або як чисті, саможертвні Мадонни (медсестри), або як об’єкти сексуальної експлуатації (повії)³⁷. У романі Смолича ця поляризація віддзеркалюється і в системі чоловічих персонажів: на одному краю галереї характерів опиняється ідеаліст Сербин, а на іншому – примітивний звабник Кульчицький. Книжник Сербин має романтичні почуття до сусідки Катрі Крос і це утримує його від випадкових зв’язків, однак він не може наважитися заговорити з нею. Автор безжально створює ситуації, у яких ідеалізм кохання Хрисанфа відтінюється комізмом чи абсурдом. Ідеальне кохання закінчується п’яним вибриком і Катря піддається звабнику Кульчицькому.

Кульмінацією усієї лінії набуття героями сексуального досвіду стає розділ „Справжня любов”, у якому Сербин втілює свій ідеалістичний порив у кохання до санітарки, але лише на те, щоб за хвилю розчаруватися. Жінка в білому виявляється несвятою. Майстерність, з якою написано розділ, лишає читача здогадуватися, чи автор у назві знову вдався до іронії, чи мав на увазі, що справжня любов надзвичайно складна і передбачає неоднозначності.

У лінії Кульчицького драматизм замінено дидактизмом: нерозбірливі випадкові стосунки завершуються венеричною хворобою. До того ж, виявленою саме тоді, коли решта героїв сходяться у бойовому протистоянні. Так хвороба виштовхує Кульчицького одразу з двох сфер прояву маскулінності.

³⁴ Idem, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 9, 1935, с. 130.

³⁵ Див.: J. Nagel, *Masculinity and nationalism: gender and sexuality in the making of nations* [in:] „Ethnic and Racial Studies”, Vol. 21, 1998, Is. 2, <http://dx.doi.org/10.1080/014198798330007>, [11.07.2023].

³⁶ Ю. Смолич, *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, 4, 1935, с. 13.

³⁷ J. Nagel, *Op. cit.*

Самогубством через венеричну хворобу завершує своє життя і повія Мірель, в цій події розповідь про неї досягає справжнього драматизму. Мірель зображена як частина війни: вона з'являється як біженка із зони бойових дій, обслуговує військових і гине через них. Юнаки винуватять у смерті Мірель війну, але проводжають її залпами з револьверів.

Секс в умовах війни посилено позиціонується як засіб утвердження маскулінності. Для військових послуги Мірель та подібних до неї ставали способом протиставитися кризі маскулінності, компенсувати загрозу смерті. Хлопці ж набувають сексуального досвіду під час відрядження на село: їх направили на жнива для допомоги жінкам, чиї чоловіки були мобілізовані на війну. Частина жінок використовує тіло як ресурс, щоб якнайшвидше зібрати урожай і мати кращі можливості пережити зиму. Сільські чоловіки тлумачать їхні дії як потребу задоволення. Водночас, для хлопців це час ініціації, утвердження себе. Чоловіки, що самі завдали собі поранень, щоб уникнути бойових дій (так звані „самостріли”), сприймають їх як загрозу своїй втраченій маскулінності, але не можуть їм нічого протиставити. Фокусуючи увагу на підлітках, Смолич досить оптимістично ставиться до кризи маскулінності: молоде покоління замінить травмованих війною.

Зображення Смоличем драматичних колізій гендерної соціалізації хлопців в умовах війни і кризи маскулінності увійшло в конфлікт із радянською гендерною моделлю. „Героїзм був первинною рисою справжнього чоловіка в соціалістичному дискурсі; чоловіка, готового присвятити життя боротьбі з ворогом батьківщини, готового відмовитися від приватного життя і пожертвувати ним заради Супердержави”³⁸. Героїзм і жертвовність були необхідними в умовах підготовки до війни. Крім того, у 1930-х роках радянська влада згортає обговорення сексуальних аспектів, зокрема „докладали всіх зусиль, аби стримати, відвернути, притлумити сексуальність молодого покоління. Аскетизм став утверджуватись як ідеал у школах та серед піонерів”³⁹. Тому роман зазнав критики, після якої Смолич вніс багато змін, наближаючи роман до радянських стандартів. Неоднозначності характерів героїв були усунуті, а вони чітко розмежувалися на позитивних (прихильників більшовиків) і негативних – інших. Автор також позбувся епізодів про набуття героями знань про сексуальну сферу. Драматичний образ повії Мірель переписується і вона стає офіціанткою, а розділ „Справжня любов” усувається зовсім. Герої набувають нормативної радянської маскулінності 1930-х років і демонструють готовність воювати за більшовицькі ідеали. Продовження – роман „Вісімнадцятилітні” настільки відповідав радянському баченню громадянської війни і участі молоді в ній, що використовувалася у пропаганді під час II Світової війни.

³⁸ A. Matusiak, *Dyskurs maskulinistyczny w literaturze ukraińskiej XX i początku XXI wieku. Wybrane aspekty projektu badawczego* [w:] „Porównania”, v. 12, nr 12, 2013, s. 219.

³⁹ К. Мілет, *Сексуальна політика*, Київ 1998, с. 285.

Отже, перша редакція роману Юрія Смолича *Наші тайни* художньо осмислює намагання підлітків відповідати суспільним очікуванням від них, як осіб чоловічої статі, у період, коли гендерні уявлення суспільства зазнають значного збурення. Жорсткий державний вплив на формування майбутніх імперських чоловіків перестає бути ефективним під впливом реального воєнного досвіду. Послаблення імперської маскулінності веде до зміцнення національних моделей, які відстоюються також бойовими діями. Травмована війною маскулінність активізує сексуальність як засіб самоутвердження. Це значною мірою визнає те, що зазвичай жіночі образи воєнних романів поляризовано: жінки або святі, або повії. Однак Смолич у романі *Наші тайни* змішує ці ролі, змушуючи своїх героїв (і читачів) осмислювати не готові, сформовані кимось уявлення, а власний досвід і емоції. Єдиний чинник маскулінності, що не проблематизується в романі, – спорт, він стає протиставленням війні як змагання, що не несе загрози, зміцнює дружбу і дає можливість реалізувати свою маскулінність найрізноманітнішим характерам.

Складність взаємодій різних чинників, що формували маскулінність на початку XX століття, була спрощена у другій редакції роману заради використання його як засобу соціальної інженерії, здійснюваної соцреалістичною літературою. Головною лінією становлення героїв стає не гендерна соціалізація, а формування майбутніх радянських громадян.

Звернення уваги до першої редакції роману провокує роздуми про сприйняття підлітками гендерних ролей у часи війни. Попри те, що герої роману – гімназисти, твір друкувався у журналі та видавництві для дорослої аудиторії, ймовірно, через те, що не задовольняв ідеологічних вимог, що висувалися до літератури для юнацтва. Але проблематика роману, зокрема і криза маскулінності у сприйнятті підлітків, актуалізує цей твір у теперішній час, звертаючи увагу на тему гендерної соціалізації під час війни, якій сучасна молодіжна література не приділяє багато уваги.

LITERATURA / REFERENCES

- Вінцовський Т., *Зародження футболу в навчальних закладах Одеси* [в:] „Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах”, вип. 25, 2018. [Vinckovs'kij T., *Zarodžennâ futbolu v navčal'nih zakladah Odesi* [v:] „Pivdennij zahid. Odesika. Īstoriko-kraēznavčij naukovij al'manah”, vip. 25, 2018.]
- Вінцовський Т., *Футбол в Одесі на початку революції 1917 р.: приклад „Маккабі”* [в:] „Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету”, вип. 57, 2022. [Vinckovs'kij T., *Futbol v Odesi na počatku revolūciji 1917 r.: priklad „Makkabi”* [v:] „Naukovij visnik Īzmaïl's'kogo deržavnogo gumanitarnogo universitetu”, vip. 57, 2022.]
- Матусяк А., *Маскулінний дискурс в українській літературі XX–XXI століть* [в:] *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література XIX–XXI*

- століть, Київ 2014. [Matusiák A., *Maskulinnij diskurs v ukraïns'kij literaturì XIX–XXI stolit'* [v:] *Perehresni stezki ukraïns'kogo maskulinnogo diskursu: Kul'tura j literatura XIX–XXI stolit'*, Kiïv 2014.]
- Мілет К., *Сексуальна політика*, Київ 1998. [Milet K., *Seksual'na politika*, Kiïv 1998].
- Мовчан Р., *Маскулінний дискурс в українській літературі в добу зрілого модернізму 1920-х років* [в:] *Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу. Культура й література XIX–XXI століть*, Київ 2014. [Movčan R., *Maskulinnij diskurs v ukraïns'kij literaturì v dobu zrilogo modernizmu 1920-h rokiv* [v:] *Perehresni stezki ukraïns'kogo maskulinnogo diskursu Kul'tura j literatura XIX–XXI stolit'*, Kiïv 2014.]
- Смолич Ю., *Наші тайни* [в:] „Червоний шлях”, вип. 4–9, 1935. [Smolič Ů., *Naši tajni* [v:] „Červonij šlah”, vip. 4–9, 1935.]
- Смолич Ю., *Я выбираю литературу* [в:] *Твори: в 6 т, т. 6*, Київ 1973. [Smolič Ů., *Á vibiraú literaturu* [v:] *Tvori: v 6 t, t. 6*, Kiïv 1973.]
- Adams J. R., *Male Armor: The Soldier-Hero in Contemporary American Culture*, Virginia 2008.
- Connell R., *Masculinities*, Berkley 1995.
- Enloe C., *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Berkeley 1990.
- Friedman R., *Masculinity, Autocracy and the Russian University, 1804–1863*, London 2005.
- Friedman R., *Masculinity, the Body, and Coming of Age in the Nineteenth-Century Russian Cadet Corps* [in:] „The Journal of the History of Childhood and Youth”, v. 5, nr 2, 2012.
- Friedman A., *Fictional Death and the Modernist Enterprise*, Cambridge University Press 1995.
- Gilbert S., Gubar S., *No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century*, Vol. 1.: *The War of the Words*, Yale University Press 1988.
- Gilbert S., *Soldier's Heart: Literary Men, Literary Women, and the Great War* [in:] „Signs”, Vol. 8, No. 3, 1983.
- Johnson A., *Masculine Identity in Modernist Literature: Castration, Narration, and a Sense of the Beginning, 1919–1945*, Palgrave Macmillan 2017.
- Matusiak A., *Dyskurs maskulinistyczny w literaturze ukraińskiej XX i początku XXI wieku. Wybrane aspekty projektu badawczego* [w:] „Porównania”, v. 12, nr. 12, 2013.
- Nagel J., *Masculinity and nationalism: gender and sexuality in the making of nations*, „Ethnic and Racial Studies”, <http://dx.doi.org/10.1080/014198798330007>, [11.07.2023].
- Naiman E., [ed.: B. E. Clements, R. Friedman, D. Healey, *Russian Masculinities in History and Culture*, New York 2002, Pp. ix, 242] [in:] „The American Historical Review”, v 108, is. 3, 2003.
- Russian Masculinities in History and Culture*, Ed. by B. E. Clements, R. Friedman, and D. Healey, New York 2002.
- Tate T., *Modernism, History, and the First World War*, Manchester University Press 1998.

Жигун Сніжана – доктор філологічних наук, Київський університет імені Бориса Грінченка, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.